

Mégis milyen könnyű hozzáférni egyetlen egyszerű mély lélegzettel.

„Végre... Egy kanyarodónál végre előtűnt az oszlop, fehéren és szimplán meredt feléjük egy dombtetőn a pálya mellett...”

A vonat fűtyült, búcsúzott Európától, búcsúzott a párizsi Eiffel-toronytól, a kölni dómtól, a milánói Scalától, Torquemadától és Dantétól, Ibsentől és Rainer Maria Rilketől, a régi prágai zsidótemetőtől és a British Museumtól és a káposztásmegyeri lóversenyektől és az Abbázia kávéháztól és a fürge rikkancsoktól és a héteves háborútól és Bizánctól és Wagner Richardtól és Löwe Dinnye Mihálytól és a Corvina-kódexektől és Horatius Flaccustól és a márciusi fekete sörtől...

Meredt szemekkel nézték, hogy közeledik a végezes oszlop, és már kivették a felírást rajta, fekete betűket a fehér oszlopon: EURÓPA... Elsiklott a vonat az oszlop előtt, és visszaneztek rá, és akkor már a túloldalát látták, amelyen ugyancsak fekete betűs írás volt olvasható: ÁZSIA...”

Ez a mágikus mondatteher csak arra kíván tekintettel lenni, amit ennek az érdes realizmusnak bölcsességgel átítatott gyöngéd fölünyessége megenged efféle kemény történetek előadása során. Markovits prózájának utóíze, összhatása az, hogy minden emberi lényben öntudatlanul és önkéntelenül is ugyanaz az egész, a teljes világ hurcolja, alázza, irgalmazza, fogalmazza újra és végig önmagát, önmagával egyezkedik, szerződik árjegyzékeken, behívócédulákon, napiparancsokban, békeszerződésekben és marhapasszusokban, önmagával néz farkasszemet képtárakban és a kártya zsebpanoptikumában összeállt alsó-felső-király-ászokon vagy szibériai garnizonokban. Így válik Markovits a modern próza egyik kiemelkedő poétájává; a mesélés mackós csodadoktora a szövegfineszetre nyafogóan fogékony jelenünkben mégis elfeledett, legjobb esetben: érdemeihez képest elhanyagolt óriás.

Pedig mennyi minden miatt kellene újraértékelnünk, benne, általa is, az Ázsiáink ázsióját, újrafogalmazni (ha még vannak) legbensőbb Anyeginjeink párbajkódexeit. Az emberiség egy része legjobb tudásunk, naponta megerősödő tudásunk szerint testi-lelki Szibériákban lakozik. Tenyészik. Garnizonként őrzi önmagát. Markovits Rodion költői kiáltványa, expresszionista, egzisztencialista látellete is végső soron egy átélt, elviselt Barguzin nevében, ezen próbált változtatni. „A felleg

fele Ázsiában van, és a lepke is átrepül a bokor ázsiai oldaláról Európába...”

Irdatlan méretű a tragikum; irdatlan a hozzá való metafora is. De persze sehol a pátosz. Csak tárgyilagosan. „Azt kérdi Musztafinoff, látod a különbséget Szibéria és Európa között? – Mondd meg neki, hogy nem látom. Mi különbség van?... – Azt mondja Musztafinoff, hogy itt nincsenek kerítések a kertek körül... – Kérdezd meg tőle, hogy nem olvasta-e Rousseau-t?...”

Lelkünk szabadon bármikor elmehet, eljárhat tanulmányútra, hadifogságba – bármilyen messze. Csak bírja szöveggel a tanulságot.

„Egész Európában legjobban a kerítések ragadták meg a figyelmet... milyen éles elméjű ez a Musztafinoff... fontosabbnak tartja a kerítéseket a párizsi nagy operánál... Intelligens ember...”

Lászlóffy Aladár

A BELTERJESSÉGRŐL

Térey János: *Termann hagyományai*
Seneca, 1997. 109 oldal, 780 Ft

Némiképp gonoszul, ám Térey szellemével – úgy vélem – egyáltalán nem ellentétesen, ennek a kritikának a címét magától a szerzőtől vettem, HÁZUNK TÁJA című írása jelent meg ezzel az alcímmel a *Jelenkor* 1998. februári számában. Ebben Térey János a következő tételmondat kifejtésére vállalkozik: „*Belterjes irodalmi szöveg, az kérem szépen, kétféle létezik; szakmai, illetve magánéleti vonatkozású. Nem ritka jószág e kettő keveréke sem. A témátlanság rémképe elől menekülő szerző, penzumteljesítés céljából, a saját pontján sópróget.*” Gúnyosan állapítja meg, hogy a szakmai tárgyú írás „*szerzője az irodalmi közélet mindenkori állóvízében lubickol, mi több: dagonyázik.*” Majd azt is kifejti, hogy a magánéleti vonatkozású belterjes irodalmi szövegben „*szerzőkém arról ír, ami éppen a keze ügyében van, áttételek és álcák nélkül... Hősünk természetesen azonos szerzőkémmel, azonos a szöveg fölött olvasható névvel, akármilyen körmönfont is a narráció. Tombol az alanyiség.*”

Zavarbaejtő sorok ezek, ha az ember a TERMANN HAGYOMÁNYAI-ra gondol. Térey négy igencsak jó verseskötvetel után megjelenő

első prózakötete szinte kihívja, kívánja, mi több, követeli az összevetést az említett s a tavalyi pécsi JAK Tanulmányi Napokon elhangzott szöveggel. Már csak azért is, mert Térey ritkán nyilatkozik meg esszéiben az irodalmi életéről, az irodalomról és saját „munkásságáról”. Most megtette. Ráadásul nagyjából akkor, amikor a TERMANN HAGYOMÁNYAI megjelent. Ez a könyv pedig éppen eléggé belterjes, főleg magánéleti vonatkozásban. De hát önmagában baj-e ez?

Térey a belterjesség jelenségét bírálóan és karikírozva mutatja be, ám nem ironia és önironia nélkül, ami azért szép dolog tőle. A mára vonatkozó helyzetképehez annyit tehetnék hozzá, hogy mindig is volt az irodalomnak és az írónak egyfajta élete, amely megjelent a művekben, akár azok legfontosabb tárgyaként. Mindig születtek ebből is jó meg rossz művek. Az önélet- és korrajz hozzátartozik az irodalmisághoz. Kassák vagy Szabó Dezső vagy Márai vagy Illyés önéletrajza, Vas István saskeselyű-kötetei ugyanúgy erősen belterjesek, mint mondjuk Garaczi László leműr-sorozata.

Belterjességről – rossz értelemben – akkor célszerű beszélni, ha a munka nem sikerült. Ekkor szoktuk mondani: nem jó, hogy a szöveg belterjes, szétesik, műfajtalán, magánjellegű feljegyzések sorozata csupán. Ám ha a munka remekmű? Akkor a szerző egyéb művei és a kor irodalma felől közelítve elemezzük és méltatjuk mint kulcsregényt vagy önéletrajzi regényt. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, nem elég, hogy a szöveg érdekes, izgalmas és jól megcsinált legyen, de szükségesnek látszik e kényes műfaj esetében az is, hogy szerzője jelentősnek, erős egyéniségnek, meghatározó figurának mutatkozzon korának irodalmi világában – tudniillik magánjellegű szövege ekkor fog érdekelni minket.

Térey jó költő, erős egyéniség. Neve biztosan meg fog maradni az irodalomtörténetben, verseit tanítani fogják az iskolában. Önéletrajzi jellegű munkáját azonban nem helyezném említett kollégáinak műveivel egy sorba.

Miért? Azért, mert önálló műként nehezen állja meg a helyét. Lehet mondani, miként a hátsó borító szövege is mondja: lábjegyzetek ezek, prózai adalékok a korábban megjelent verseskötetekhez. Ha ennyi, akkor

a Térey- (azaz Termann-) kutatók számára lehet csak érdekes. Lábjegyzetek, és nem több. Például megtudjuk, hogy a második kötetben szereplő EZ ÓBUDA, MÁS ERKÖLCS, MÁS VÉTÓJOG című verse az egyetlen, amit egy bizonyos „Margó”-hoz írt. Szerintem azonban nem ennyi akart volna lenni ez a könyv. Önéletrajzi regény akart volna lenni, megszerkesztett műalkotás akart volna lenni, amelyben „szerzőkém” a belterjes témából magas művészetet, elbeszélő prózát csihol.

Bár maga a szöveg egyetlen ponton sem reflektál erre, itt egy önéletrajzi regény kezdődik az első szöveggel (fejezettel), majd folytatódik a továbbiakban, amíg csak el nem akad, és (legalábbis a remélt mű, az egyébként erős Szomor Dezső- és Ady-hatásokat is mutató, címében meg Kármán Józsefet megidéző „*hagyományok*” szempontjából) végzetesen össze nem kuszálódik minden. A kiindulópont világos: egy Termann Dezső nevű, Térey Jánossal megdöbbenő módon azonosnak tűnő fiatalember Debrecenből Budapestre kerül főiskolára, otthon zűrös családi háttér, Pesten az érvényesülés vagy az elzüllés vagy mindkettő ígérete, a főiskola elhagyása, balatoni vadóckodások, albérletek, kocsmák és kávéházak, irodalmi ügyek, adriai nyaralás. Mondjuk 1988–89-től (a szerző-főhős tizennyolc-tizenkilenc éves korától) úgy 1992–93–94-ig majdhogynem klasszikus időrendben követik egymást az események, mígnem hősünk kallódó vidéki fiúból számon tartott pesti költő nem lesz. Értesülünk barátságairól és szerelmeiről (álneveken említve a szereplőket), sőt még albérleteinek gyakran változó helyszíneiről is. A belterjességhez tartozik: a nevek könnyen azonosíthatók, és akkor lehet ennek örülni. A kétszer (a 43. és a 95. oldalon) hangsúlyosan megidézett asztaltársaság azonosítása például nem lehet nehéz feladat Térey irodalmár nemzedéktársainak. Nagy Attila Edgár, a könyv egyik fontos szereplője magát fedi fel a hátsó borítón. Egyetlen titokzatos részletet hadd fejtsék meg a rajongók számára: az a bizonyos sváb-hegyi kerti ünnepség a Tulipán utcában, mikor is az esőben „*Brémai meg a nője fejükre borítják az estélyt adó folyóirat példányait, s így vonulnak le a hegyről*” – az bizony a *Nappali ház* egyik könyvheti bulija volt.

Korántsem a belterjesség miatt érzem

azonban végső soron sikerületlennek ezt az írói vállalkozást, hanem a szerkezet és a narráció átgondolatlansága miatt, amit egyetlen dolog tudna szerintem menteni vagy ellensúlyozni: ez pedig a Varsó hívószóhoz kapcsolódó *képzelt-elvágódás-menekülés* motívuma. De épp az a gond, hogy ez a motívum nem tud eléggé meghatározóvá válni a könyvben, nem tartja egyben a szövegeket – a félbehagyott időrendiség, fejlődésrajz helyett.

Az első négy fejezet erős felütést képez. Egyes szám első személyű a történetmondás, eredeti a nyelvhasználat, ügyes a tömörítés, pontosak a helyzetleírások, kiváló a felvillanított figurák és életterek jellemzése, ígéretes az a pozíció, amit a narrátor talál saját korábbi önmagának leírására, szenvtelen jellemzésére. Kicsit zavaró, modoros az először a negyedik részben elburjánzó *életem* kiszólás, valószínűleg egy későbbi szeretőnek szóló megszólítás ez. Hasonlóan zavaróak és fölöslegesen a későbbi *anya* megszólítások is. Az ötödik fejezet, a CAFÉ AUTODAFÉ felborítja az eddigi narrációs rendet, harmadik személyben beszél itt az elbeszélő hőseiről, akik Londonba mennek, közben pedig idézőjeles egyes szám első személyű jegyzetek jelennek meg, ettől túlzottan töredékessé válik a szöveg. Nagyon sok értelmét nem látom e váltásnak, fölöslegesen zavarja meg az elbeszélés menetét, ráadásul nem ott, ahol motívikusan ez indokolt lehetne. A következő hét szövegrész közül hat egyébként vissza is tér a korábbi elbeszélőmóddhoz, csak a DÉLSZAK követi a narrációt illetően az ötödik részt. Vajon miért az? Talán a CAFÉ AUTODAFÉ-től kezdve erősödik fel, és éppen a DÉLSZAK-ban tetőzik a már ismert költő körüli társaság egyre kimódoltabb (ha tetszik: egyre inkább rossz értelemben vett belterjességre törekvő) megjelenítése, de hát ez igazából nem túl nyomós ok az elbeszélőmód megváltoztatására.

A meginduló önéletrajzi történet közben megakad, de nem ott, ahol az elbeszélőmódváltások vannak, hanem A MÉZESHÉT című részben és az utolsó két fejezetben. Ennek a megakadásnak a hátterében áll az a bizonyos *képzelt-elvágódás-menekülés* motívum – és ebből bizony többet is ki lehetett volna hozni, mint amennyit itt sikerült.

A főhős Termann gyakori foglalatossága, hogy elképzeli egy lehetséges új katonai-köz-

igazgatási helyzetet, ami őt személyes életében alapvetően érinti, és állandó határátlépésre, elvágódásra kényszeríti. Először Debrecenbe hazautazván képzelel el (unalmát elűzendő), hogy a Tiszántúlt megszállták a románok, és neki be kell hatolnia az idegené vált otthoni vidékre. Aztán azt képzelel, hogy Budapestet osztják meg a Duna mentén két területre, és a hidakon villamosozva nap mint nap hosszadalmas procedúrával lehet csak átmenni a határon. Majd a Varsó-történetben kell a hősöknek a gettó falát átlépve keresniük a helyüket. Ez utóbbiból, a Varsó-történetből a könyv külön egysége nő ki, amely az önéletrajzi részek mellett egy másik, fiktív próza csíráját képezi. A Varsó-történetben egy tervezett, elképzelt, elkezdett, ám meg nem valósított regény részletei kerülnek elénk, ezt a regényt vélhetően az elbeszélő-főhős írja. Ez a mű egy részben kitálalt, részben valóságos Varsóhoz és egy Jadwiga nevű nőhöz látszik kötődni, beszélője pedig harminchat évesnek mondja magát (fontos, hogy Termann viszont sokáig nem is jár ténylegesen Varsóban, ha egyáltalán jár valaha is ott). A MÉZESHÉT című szöveg az elképzelt Varsó-regény vázlataként is értelmezhető. Ennek a Varsó-történetnek a célját az utolsó előtti fejezet fedi fel: „*Szabadulásomat Atokvárosból [értsd: Budapestről – K. Cs.] a következőképpen képzelem el: noteszomban idegen kéz trását veszem észre, miközben tengelengek egy kótyagos délutánon, s kinyújtózom törzskávéházamban, töprengve mindenféle határidőkön, elfoglalt tőzsedeügnökök látszatát keltve. E bejegyzést a notesz naptárlapjainak egyikén fedezem majd föl, betraultan, szűz oldalon. Női kéz nyoma lesz, ugye ez is nyilvánvaló... Merem remélni, hogy a meghívás kimozdít majd az ordenáré Pestről... Muszáj bizakodnom. Mostani állapotomból következtelek arra, hogy északon rám gondolhatt valaki.*” (97–98.)

Szóval: szabadulás, képzelet, idegen nő, meghívás, bizakodás. Aztán az utolsó fejezet, a FÉRCMŰ egy Helen nevű nő és Termann varsói kalandjáról szól, hát nehezen tudnám megmondani, van-e komoly ok a bizakodásra. Varsó és a nők ugyanúgy rejtélyesek maradnak itt, mint voltak A VALÓSÁGOS VARSÓ című verseskötetben, meg a versekben korábban. Meg később is. Csakhogy ami a versekben általában *izgatón* érthetetlen, az itt e

prózában sokszor *zavaróan* érthetetlen. Nagyobb probléma ez, mint a belterjesség önmagában. Vagyis hát a belterjesség akkor probléma, ha nem ellensúlyozza, ha nem fogadtatja el valami. Ez a könyv kiutat, szabaddulást ígér egy élethelyzetből (ha tetszik: a belterjesség helyzetéből), de ígéretét nem váltja be.

Ebben a könyvben mindössze a lehetséges Varsó-regény elsikkadásáról értesülünk, miközben az önéletrajzi szál is idejekorán megszakad. A fiktív szöveg talán segíthetett volna egyben tartani e „lábjegyzeteket”. Azt még azonban meg kellene alaposabban írni. Vagy ha nem, akkor viszont jótékony homályban kellett volna hagyni Varsót a költészet számára. Elképzelhető volna elvileg a megindult önéletrajz és az eltervezett Varsó-történet alapos kidolgozása és összegyűrése is valamiféle emlékiratok könyvévé. Ez persze nem kis munka, sokat kellene üljön hozzá költőnk a fenekén. Ha akarja ezt egyáltalán – mert nem elégszik meg azzal, hogy máris a kilencvenes évek jelentős költője – és mondjuk az újabb évtized jelentős írója is szeretne lenni. Ha akarja ezt, van még rá ideje bőven. Lehet, hogy ez a könyv egyszer még lábjegyzet lesz egy Térey-regényhez is?

Károlyi Csaba

NŐI MONDANDÓK EGYKOR ÉS MOST

Fabri Anna: „A szép tiltott táj felé”.

A magyar trónok története két századforduló között (1795–1905)

Kortárs, 1996. 250 oldal, 750 Ft

A modern feminista nagy újítása a nőkérdés tudományos rangra emelése. Mozgalmuk mindenekelőtt szellemi természetű: a női gondolkodásmód kellő elismertetéséért, a női látásmód nagykorúsításáért küzdenek. Küzdelmük legfőbb színtere az akadémiai világ, melynek meghódításában látványos sikereket mondhatnak magukénak. Hiszen kétségtelen tény, hogy az elmúlt negyedszázad

során a nyugati feminizmus szellemi újhulláma jócskán átformálta a tudományról és a tudományok közötti munkamegosztásról kialakult közkeletű képet. A figyelmet a gondolkodás nemi meghatározottságaira irányítván, eladdig ismeretlen diszciplínák egész sorát segítette világra. E folyamat jegyében született a mára könyvtárnyi „saját” irodalmat, rangos tanszékeket, folyóiratokat és nemzetközi rendezvényeket magáénak tudó feminista pszichológia (ezen belül: feminista pszichoanalízis), feminista történettudomány, feminista szociológia, feminista irodalomtudomány, feminista esztétika vagy a feminista fogantatású háztartás-gazdaságtan. Sőt a mozgalomból, annak intellektuális reflexióiból új tudományág is keletkezett: a „női problematika” sok szempontú feldolgozását célul tűző *women's studies*, amely a kilencvenes évekre immár tekintélyes helyet birtokol a nyugati félteke egyetemi világában – bejegyzett tanszékei és sokak által látogatott kurzusai vannak, önálló diplomákat és tudományos fokozatokat oszt, népes konferenciákat rendez, és tengernyi szakfolyóiratot működtet.

Hazai szellemi életünkben a feminizmus e dinamikus nyugati térnyeréséből vagy két évtizeden át vajmi keveset érzékelhettünk. És ennek számos jó oka volt. Mindenekelőtt a hetvenes, nyolcvanas évek magyar – s tegyük hozzá: térségbeli – viszonyait tekintve, a feminista társadalomkritika egyszerűen nem „ült”. Hiszen a feminizmusnak a család intézménye elleni lázadása irreleváns, ha éppenséggel nem kifejezetten irritáló volt a pártállami uralom ama posztsztálinista világában, amelyben a család volt a rendszerrel való csendes szembenállás egyetlen megtúrt intézménye és egyúttal az anyagi előrejutás, a tudás, a kultúra elsajátításának fóruma. Azok a nemi és kisközösségi viszonyok, amelyek a nyugati középosztály széles nőrétegei előtt konzervatívnak és patriarchálisnak tündek fel, Európának eme térfelén nők (és férfiak és gyerekek) számára a fennálló rendszerrel szembeni önvédelem és a visszavonulás bástyáit jelentették. Másrészt e viszonyok a nők számára sok tekintetben a férfiakénál nagyobb szabadságot és játékteret biztosítottak – a család látszólagos „konzervatívizmusa” legitímálta, hogy nagyobb (és egyre növekvő) mértékben távol maradjanak a hivatalos világ